

JERZY SNOPEK

Vincenz és Magyarország

Wacław Felczak professzor úrnak

A novemberi felkelés bukása után, amikor emigrációba vonult a lengyel hazafiak óriási tömege, egy bizonyos részük Magyarországra került. Köztük volt egy huszonéves ifjú, Ludwik Graven, aki Krakkó környékén harcolt a felkelésben. Hosszú élete végéig Magyarországon maradt, kivívta környezete mély tiszteletét kultúrájával, igen szerteágazó műveltségével és feddhetetlen jellemével. Sok nyelvet ismert, jól tudott latinul, olaszul, franciául, angolul, németül. A házigazdák nyelvét is elsajátította a legmagasabb fokon. Gazdatisztként dolgozott egy mágnás birtokán az ország északi részén, mivel a kertészkedéshez is nagyon jól értett. Ezenkívül gyűjtötte a Lengyelország és Magyarország történetére vonatkozó levéltári anyagokat, történelmi munkákat írt, filozófiai és irodalmi műveket fordított. Barátságot kötött a magyar irodalmi élet vezető alakjával, Kazinczy Gáborral, segítette neki lefordítani *A lengyel nemzet és zarándoklat* könyvét és az *Istentelen színjátékot*.¹

Úgy tetszik, a magyarországi lengyel emigráció eme első hulláma számára Graven (zárójelben jegyzem meg, hogy valószínűleg az ő ősei is Provence-ből származnak) ugyanaz volt, mint a következő hullámnak – az utolsó háború éveiben – Stanisław Vincenz. Ők voltak a magyarországi lengyel emigráció történetének legkiemelkedőbb alakjai, leggazdagabb személyiségei, és sok szempontból rokoníthatók egymással. Igen jellemző mindkét „zarándokra” – erős volt ugyanis bennük e státusuk érzete – „a szellem tágassága és nyitottsága”, csillapíthatatlan érdeklődéssel kutatták házigazdáik országa életének és kultúrájának minden jelenségét, múltját és tájait, az európai civilizációval való közösségét és különleges származásának titokzatos jegyeit.

Mikor a szovjet csapatok bevonultak a Huculföldre, Vincenz úgy döntött, Magyarországra menekül. Az ország nem volt teljesen ismeretlen és idegen számára, mivel az író szűkebb hazája hosszú éveken át az Osztrák–Magyar Monarchia határain belül, később pedig Magyarország közvetlen szomszédságában volt. E kárpáti szomszédság és közelség nyomai megtalálhatók a hucul eposz lapjain, de Vincenz esszéiben és vázlataiban is gyakran tesz említést erről. Találkozott a magyar néppel, bizonyos fokig megismerte zenéjét, viseletét, s tán még néhány művészeti ágát is; mindez egy ilyen szellemi frissességű emberben, mint Vincenz, azt a vágyat ébresztette, hogy a lehető legteljesebb mértékben megismerje Magyarországot, miután elhagyta érte a hazai tájakat.

A körülményeket maga Vincenz beszéli el a *Dialógusok a szovjetekkel* című könyvében. A határon való átkelés egy nappal azután történt, hogy a szovjet hadsereg átlépte a Nemesi Köztársaság keleti határát. „Szeptember 18-án kora reggel értünk a magyar határra, az évszázadok óta Tatár hágónak nevezett átkelőhöz. Ott, a Prut egyik mellékfolyójánál, amelyet Prutecnek hívnak, lassan lejt a terep, a hegyek és a havasi rétek lágyan ereszkednek és természetes kapuvá szélesednek, mintha minden nehézség nélkül át akarnák engedni a menekülőket. A Tatár hágó évszázadok óta könnyíti a Magyarországra való szökést, nemegyszer egész népcsoportoknak, amelyek kevés holmit vittek magukkal, legtöbbször csak életüket tudták megmenteni a tatár betörések és

portyák elől. [...] Íme, mindnyájan együtt vagyunk, kora reggel a Tatár hágón, mint a régi időkben. Mögöttünk és előttünk sokatmondó távlatok, történelmi emlékek: északkeletről a régi, tatár hírek, délről nem régiek és valamelyest derűsebbek, az Osztrák–Magyar Monarchia, az 1914-es és az 1916-os év emlékei, azok az idők, amikor még volt hova elmenekülni."²

Az első benyomásokat a magyarok rendkívüli vendégszeretete határozta meg. Arra biztatták a szerencsétlen számkivetetteket, hogy maradjanak náluk egészen a háború végéig. Egyébként sem hitték, hogy a háború egyszer majd hozzájuk is elér. Vincenz hamar felfigyelt a gazdasági élet lassú érverésére – ez az első háború előtti korszakkal összehasonlítva különösen szembetűnő volt – valamint a társadalom szegénységére, e benyomást azonban hamarosan háttérbe szorította a béke és a lépten-nyomon tapasztalható forró vendégszeretet áldásainak mindent feledtető érzete. Megdöbbenette a Kárpátok északi és déli oldala közti ellentét, amely „különösen ősszel feltűnő, amikor a lengyel oldalon éjszakánként már fagy, a magas Kárpátokban pedig az ezüst zúzmarás idő nemegyszer egészen délig eltart, Magyarországon pedig érik a szőlő a melegben. Nyilván már az ősidőkben is eljutottak a hírek a távoli, valahol tán az Ural vidékén letelepedett törzsekhez erről az áldásos völgykatlanról, mert egymás után indultak el, át a mérhetetlen pusztaságokon, erdőségeken és hegységeken."³

Kihaználva a kedvező körülményeket, bár aggódott szeretteiért és vágyakozott utánuk (hiszen legidősebb fián kívül mindnyájan otthon maradtak), megismerte Magyarországot, megnézte Budapestet. Aquincum ama rendkívüli történelmi pillanatot víziójával hatott képzeteire, amikor az „északkeleten, azaz a Duna bal partján élő népek fegyveres tömegei, amelyek csak ijesztgették néha a harci zajjal Aquincum lakóit [...] kiválasztották a megfelelő pillanatot és átlépték a Dunát. Özönlöttek be a Birodalom nemrég még őrzött határain, aztán meg végleg elárasztottak mindent, a civilizációját színházaival, fürdőivel, agóráival, emlékműveivel egyetemben [...]”⁴ Óriási érdeklődést keltett *A magas poloninán* (havasi legelőn) alkotójában a Néprajzi Múzeum és a Szépművészeti Múzeum kitűnő gyűjteménye. A nyugat-európai festészetből különösen Ruisdall tájképei ragadták meg.

Ebben az időben Vincenz meghívásokat kapott svájci és angliai barátaitól. Komo-lyan fontolóra vette a lehetőségét, hogy Nyugatra utazzék, már lépéseket is tett a megfelelő dokumentumok beszerzése érdekében. Végül azonban úgy döntött, visszatér szeretteihez a hazai tájakra. „Az utolsó estét, mielőtt elutaztunk a lengyel határra, a kiváló magyar zongoraművész, Dohnányi koncertjén töltöttük. Két sor árnyék kétfelől, azaz az aquincumi emlékek és a Kárpátok felett tornyosuló sötét felhők, mindez emelte az est fényét. A kitűnően megvilágított, előkelő közönséggel megtelt terem mintegy arról tanúskodtak, hogy e tömegek ebben a háborítatlan nyugalomban semmi mással sem törődnek, csak a műsáknak hódolnak, hallgatva a mester játékát. Tisztában voltunk vele, mitől búcsúzunk, de ahhoz, hogy szándékainknak megfelelően tudjunk eljárni, igencsak szembe kellett néznünk azzal, ami a Kárpátok északi, borús oldalán történik.”⁵

Október 20-án elindultak hazafelé. Vincenz találkozott Magyarországon lengyel futárokkal, és csodálta önzetlen bátorságukat, erkölcsi aggályai mégis visszatartották attól, hogy felhasználja segítségüket. A sűrű köd borította hegyeken Olenka, egy helybeli pásztrolány vezette át őket. Némi viszontagságok után – beleütköztek egy szovjet őrzőjébe – az apa és a fiú hazatért szeretteihez.

Vincenz emlékezetében örökre megmaradt „az a napfényes magyarországi hónap”, az ország pedig e „megvert száműzött” szemében valóságos földi paradicsommá lett. Az elszabadult pokloktól körülvevő paradicsommá, a béke oázisává a szörnyű háború

közepette. Ebben a helyzetben a boldogság hihetetlenül törékenynek és mulandónak tetszett. Nyugtalankodni kezdett, hogy ez a paradicsom bármelyik pillanatban elveszhet. „A béke – írta Stanisław Vincenz – még kitarzott Magyarország derűs horizontján, akárcsak az őszi idő, amit nem tudtak elrontani a Magas-Kárpátok felett tornyosuló fellegek. Lengyelország katasztrófája után az európai béke lenyugvó napja e derűs őszben sokáig megmaradt az emlékezetemben...”⁶

E szép pillanat azonban elég sokáig tartott, és Vincenz, miután másodszor is átlépte a magyar határt (1940-ben), ezúttal már családjával együtt, még sok hónapon át élvezhette a békét. Szeretteivel Nógrádverőcén telepedett le. Ez a falu a Duna bal partján helyezkedik el, egyórással útra Budapesttől, Vincenz meghatározása szerint számon tartott a „kisváros, sőt az üdülőhely nevezetre”. Nógrádverőce nagyon szép hely, lehetővé teszi a számkivetetteknek, hogy legalábbis csillapodjék bennük a hazai tájak utáni vágy, és ne gyötörje őket annyira a lengyel földön és egész Európában történő tragédia gondolata. Stanisław Vincenz így írta le e menedéket nyújtó helyet: „Ezen a vidéken a Duna néhány hatalmas kanyar után, sziklakapukon keresztül tör át a hegyeken, aztán, nagy homokdűnét alkotva, két hatalmas ágra szakad szét. E heroikus küzdelemben a folyó olyan idillt hozott létre, amilyen kevés van. A települések, erdők, gyümölcsösök és csendes mellékfolyók együttélése reményt ébresztett a háborúktól sújtott hajótöröttekben.”⁷

Vincenz mindent látó szeme előtt azonban az sem maradt rejtve, hogy e csodás, festői és változatos vidék egyúttal milyen kedvező feltételeket nyújt a katonai tevékenységhez. És ez valóban be is következett, az idilli táj súlyos harcok színhelye lett. Ez azonban csak 1944 márciusa után következett be. Milyen volt Vincenz élete második magyarországi tartózkodásának első szakaszában? Csorba Helena és Tibor emlékei szerint az író „nem szerette a nyüzsgő életet”.⁸ Ez bizonyára igaz, de csak annyiban, hogy a nyilvános irodalmi élet rendezvényei – hivatalos ünnepek, ülések, szerzői estek stb. – fölé helyezte az alkotómunka magányos óráit. De az is igaz, hogy örömet talált meg barátjaival, olyan emberekkel, akiket szeretett és becsült (arról már nem is beszélve, hogy megvolt benne a különféle foglalkozású, más-más társadalmi csoportba tartozó emberekkel való hiteles kapcsolatteremtés ritka adománya, mindenkiben meg tudott látni valami mélyen emberi jegyet, valamiféle rendkívül sajátos és értékes vonást). Vincenz bizonyos távolságot tartott az akkoriban Magyarországon tartózkodó fiatal lengyel irodalmárok zajos nyüzsgésétől, élénken részt vett azonban a menekültek kulturális életében (erről még lesz szó), és ebben a közegben ő volt a legnagyobb tekintély. Az író nógrádverőcei háza semmiképp sem volt hát elefantcsonttorony. Idézzük még egyszer *A magyar föld a lengyelek menedéke* című könyv szerzőit: „Mély kultúrájával, személyes varázsával, egyetemes tudásával és életbölcsségével, az ember iránti tiszteletével és fennkölt humanista felfogásával Vincenz tiszteletet és szeretetet kelt az irodalmárok között. Kétségkívül ő határozta meg az egész lengyel közösség erkölcsi tartását, és kitűzött számára bizonyos távlati kulturális célokat. Háza egyfajta platóni akadémia volt Magyarországon.”⁹

Saját alkotómunkája, olvasás, részvétel a lengyel közösség életében, a barátokkal való kapcsolattartás, ismerkedés Magyarországgal, ezek Vincenz legkedvesebb foglalatosságai itt-tartózkodása első, békés időszakában. Magyarország megszállása után természetesen igen nagy változás állt be a helyzetében. Szertefoszlott a biztonságérzete, nógrádverőcei házában újabb és újabb csapatok szállásolták el magukat, ennek eredményeképp a berendezés igencsak lepusztult (Vincenzet különösen fájdalmasan érintette, hogy elveszett kész Platón-fordítása, a *Timaios* kézírata). Az író egész családjá

kénytelen volt sok éjszakát a pincében tölteni. Ebben az időben hatalmas áldozatkészséggel segítette a helyi lakosságnak, melynek körében tiszteletnek örvendett és megbíztak benne. Tolmácsként segítette, közvetített ügyekben a megszálló csapatok parancsnokainál. Mindez megtévezve a kellemetlen vendégek mulatságaiban való részvétel kényszerével, elég megterhelő volt. „Némelyik szomszédnak szokásává vált – írta a *Dialogusok a szovjetekkel* című kötetében –, hogy bármilyen ügyben riadóztasson, mintha valamiféle hivatalos személy lennék, átmenet a lekipásztor, az orvos és a mezőőr között, ezt már többször is tapasztalhattam.”¹⁰ De akkor is érvényre jutottak Vincenz fentebb hangsúlyozottan említett személyiségjegyei, amelyek lehetővé tették számára, hogy megtalálja a mélyen elrejtett emberséget azokban is, akik teljesen romlottnak látszottak, és híján voltak minden magasabb rendű érzésnek. Ha lélegzethez jutott, igyekezett olvasni, sőt írni is. Az eddigieknél több lehetősége nyílt arra, hogy közeledjék a magyar néphez, és a „magyar jellemem” elmélkedjék.

Ahogy Graven barátja talált Kazinczy Gábor személyében, úgy kötött Vincenz barátságot az Erdélyből érkezett kiváló költővel és műfordítóval, Áprily Lajossal, aki a közelben, a Duna túlsó partján telepedett le. Kazimiera Iłhakowiczówna ismertette őket, ő még Erdélyből ismerte a költőt. Ez valószínűleg 1943 legelején történt, mivel Vincenz első Áprilyhoz írt, 1943. február 18-án keltezett levelét e szavakkal kezdi: „Igen hálás vagyok Önnek a levélért és Iłhakowicz asszonynak a kezdeményezésért. És azt hiszem, jó lesz, ha nyáron majd összejárunk. Nagyon szeretem Visegrádot, sokszor voltam már ott.”¹¹ Áprily, bár sok éve ismerte már valamelyest a lengyel nyelvet, és akkoriban is tökéletesítette nyelvtudását, magyarul írt Vincenznek, nyilván tudott róla, hogy ő pedig a házigazdák nyelvét tanulja nagy lelkesedéssel. Vincenz ezzel igen elégedett volt. „Kérem – fordult humorosan levelező partneréhez –, írjon továbbra is magyarul; sokkal jobban tudok magyarul, mint japánul (bár rosszabbul, mint szanszkritul, noha azon a nyelven is alig értek valamit), hiszen megértettem a levelét.” A két kitűnő költő gyakran felkereste egymást vagy félúton találkoztak, a szigeten, és hosszan beszélgettek. Az egyik ilyen beszélgetés alkalmával Áprily révén közelkerült Vincenzhez az *Isteni színjáték*¹² magyar fordításának költői szépsége. Beszélgettek, együtt olvastak lengyelül, oroszul és magyarul.¹³ Vincenz lefordított néhány verset barátjától, leveleiben rákérddezett a különféle homályos helyekre. Úgy érezte, rokon lélekre talált, hasonlóan látják a világot, és sok közös lényegi problémájuk van. Amikor például 1943 tavaszán Áprily elküldte Vincenznek frissen megjelent verseskötetét, ezt a választ kapta tőle: „Nagy örömmel fogadtam *A láthatatlan írás* című kötetét. Szívvel köszönöm, hogy elküldte a könyvet és nem feledkezett meg rólam, bármilyen elfoglalt is. Ezért a hála érzetével fogtam hozzá, hogy kibetűzzem *A láthatatlan írást*. Vonz engem, mint egy szép és finom, rejtélyekkel teli írás – és mint testvéri könyv. És tanulságos, hogy lírában szinte ugyanazt ki lehet fejezni, amit én epikában akartam kifejezni. Az én epikámnak azt kell kifejeznie, ami a hegyekben örökké »történik«. És ezt fejezi ki a továbbiakban ez a »történet«. Itt pedig, az Ön lírájában, a 23. oldalon találok e folyamat magyarázatát, azaz hogyan kezdtem és írtam meg »a hegyek történetét«. A későbbiekben pedig »Osvényeid / a két talpamban élnék«. Ha egyszer majd tud rá időt szakítani, hogy elolvassa *A mennydörgő látnok története* című írásomat, bizonyára talál benne valamit »a láthatatlan írásból«.

A levelekből megtudjuk, hogy Vincenz szívesen indult országismereti kirándulásokra. Már idéztük szavait Visegrádról; 1943. június 22-én pedig közli barátjával: „Néhány napig az Alföld déli részén vendégeskedtem, több „tanyát” láttam, halat ettem a Tiszánál”. E kirándulás gyümölcse a *Hódmező* című ismert esszéje. Felkereste Eszter-

gomot, igen gyakran utazott Budapestre. Megtárgyalták a barátja által ajánlott olvasmányokat. A „magyar béke” utolsó napjai egyikén ezt írta: „Ezek az Arany-versek egyáltalán nem nehezek. A legnagyobb akadályt a magyar nyelvhez való viszonyomban rejtlő félszegség jelenti. Tán még hibás kiejtéssel is jobb beszélni, mint állandóan emlegetni a kiejtés minden nehézségét. Mert a kiejtés szinte elveszi a kedvemet. Egyébként elég gyakran olvasom a *Szent Péter esernyőjét* Mikszáthtól. Ez jó és érzékeny olvasmány, nem nehéz.” Egyébként nagyon sokat olvasott akkoriban, állandó olvasmányai voltak Platón művei és az *Odüsszeia*, meg Goethe munkái (1943 nyarán – nagyon olcsón – megszerezte a teljes kiadást).¹⁴ Sokat írt, tárcákat és esszéket csakúgy, mint opus magna, *A magas poloninán* soron következő fejezeteit.

Áprilyval közösen tervezgették, hogy kiadnak Magyarországon egy lengyel költészeti antológiát. Ezt később is emlegette, miután Nyugatra utazott. Elkészítette a versek válogatását, amelyeket *A láthatatlan írás* szerzőjének kellett volna magyarra fordítania. „I really think this would be useful for the future”, írta 1946 októberében, ez az antológia azonban sohasem látott napvilágot. Mellesleg, hasonló sorsra jutott Lengyelországban a magyar költészet antológiája, amelyet Csorba Tibor készített elő Julian Przybos közreműködésével közvetlenül a háború után. Zárójelben jegyzem meg, hogy Przybosnak különösen Vincenz fordításai tetszettek.¹⁵ Vincenz elutazása után még tartották egy darabig a kapcsolatot, leveleztek, *A magas poloninán* szerzője pedig örökre megőrizte emlékezetében szomszédját és annak családját a Duna tulsó partjáról: „I often have been thinking on your wife, on your daughter whom I found so charming and on the little girl. In my eyes – as it is my old tendency but a fortunate one I think, to make some projections of my feelings into the landscape – I always joined them and you too – with the Danube and Visegrad (»susogó múlt és lélek itt az erdő«). But I always think – not the past only.”

A mélyebb kapcsolat egy olyan kiváló személyiséggel, mint Áprily, a vele folytatott beszélgetések és a közös olvasmányok – úgy gondolom – lehetővé tették Vincenz számára, hogy elmélyüljön a magyar kultúrában, érezze és értse szépségét.

Mint már említettem, Vincenz igyekezett odaadón részt venni a lengyel közösség szellemi életében, hatást gyakorolni rá, formálni műveivel. Felolvasásokat tartott a menekülteknek (és a magyaroknak is, magyar nyelven; Csorba Tibor fordításában olvasta fel pl. *Mickiewicz és Dante* című írását, 1941-ben pedig a Magyar Pen Clubban – szintén Csorba Tibor fordításában – felolvasott egy részletet *A magas poloninán* című regényéből.¹⁶ Sok munkát adott közre Magyarországon a lengyel menekültek által létrehozott kiadóknak. Budapesten, 1941-ben külön kötetben adott ki a *Biblioteka Polska* egy válogatást *A magas poloninán* első részéből. A kiadó bevezetőjében többek között ezt olvashatjuk: „A bevezető szavakkal szeretnénk kifejezni csodálatunkat e könyv, *A magas poloninán* iránt, és mélységes hálánkat szerzőjének e nagy ajándékért. Mikor egy különféle drágaságokkal teli nyitott kincstár előtt állunk, nehéz eldöntenünk, melyik kincs a legértékesebb, melyik gyöngy a legszebb – ez vagy az a tündérszép drágakő ragyog a leggyönyörűbben. Hasonló helyzetben vagyunk *A magas poloninán* című könyv esetében is. Annyit látunk és tudunk, hogy hatalmas gazdagság áll előttünk, elvakít a kézzelfogható dolgok és a fennkölt, alig érzékelhető szellemi anyagok formáinak ragyogásával és sokszínűségével.” Ezért is jó úgy olvasni ezt a könyvet, mintha „a természetet és az embert hallgatnánk, fülünket a földhöz vagy a szívhez tapasztva”. És a folytatás: „Úgy tetszik, a Szerző valamiféle rendkívüli hallással felfogta a természet szavát és visszaadta kristálytisztá tökélyében. Kileste a fűszálban, a harmatcseppben és az út menti porszemben rejtőző életet. A maga teljességében ragadta meg a hegyi ember

természetének lendületét, tágasságát, gazdagságát, sajátos »érdes« frissességét, rettenthetetlenségét és méltóságát. Megérezte az emberi lélek alig észlelhető rezdüléseit, a jót és a szépet, a legfinomabb és a legerőteljesebb rezgéseket, a villámgyors, katartikus belső átalakulásokat, az ájtatosság békéjét és csendjét. Az élet jelenségeinek e rendkívül gazdag skáláját a maga teljességében ragadta meg a Szerző mesteri keze, hogy gyönyörű formában ismét visszaadja azt az életnek.¹⁷

A kiadó azt is bejelentette, hogy részleteket közöl az *Örökzöld koszorúból*, amely Magyarországon készült, de ez az ígéret valószínűleg nem valósult meg.

Vincenz tárcái és esszéi újságokban, periodikákban jelentek meg, ezek ma már igen hiányosak, így az író később ki nem adott műveinek keresésében nemegyszer igen nagy nehézségek adódnak. Szinte minden tárcáját közölték, amelyeket a későbbi kiadásokból ismerünk, így pl. a *Homérosz, az Odüsszeia és Odüsszeusz mítosza* című írást is, amelyet a *Dialógus pártján* című gyűjtemény kiadója ineditumként említ.¹⁸ Érdemes hozzátenni, hogy 1943-ban a *Droga* című periodikának ugyanabban a füzetében, amelyben a fentebb említett tárca első közlése található, Hans Zbinden *Utak az alkotói szabadsághoz* című művéből is elhelyeztek egy részletet Stanisław Vincenz fordításában. (Az ugyanott olvasható töredékek Platón *Timaios*ából bizonyára szintén a szerkesztők és Vincenz közti együttműködés gyümölcsei.) Nagyon sok efféle nyoma akad *A magas poloninán* szerzője alkotó tevékenységének, csak az a baj, hogy némelyiket nehéz megtalálni, s tán olyanok is akadnak, amelyeket már sohasem tudunk kinyomozni, mert valószínűleg elvesztek az újságok és periodikák egyes számainak példányai.

Vincenz bevezetőt is írt lengyel szerzők (Hlakowiczówna, Fangrat, Kaltenbergh, Niemczuk és mások) Magyarországon kiadott műveihez, valamint Ady és Áprily kötetéhez; recenziókat helyezett el a sajtóban a kiadók újdonságairól. Ez az új, recenziói szerep számára olyan meglepő volt, hogy jónak látta megmagyarázni e szerinte nem mindennapi helyzetet. A *Lengyel Hírekben* írta: „nem kell túlságosan biztosnak lennünk abban, hogy amit mi itt összefrunk, megmarad örökre *entre nous*, a mi körünkben. Hisz az is lehet, hogy végül valaki, aki kívül áll a menekültek világán, valaki a hazaiak vagy külföldiek közül szintén elolvassa ezt a pár szót. És ha, teszem azt, ismer engem – azt mondja: Recenziókat írni? Hát ez hogy jutott eszébe?” A továbbiakban érdekes fejtegetések következnek az eszményi recenzius tulajdonságairól, a végén pedig ezt olvashatjuk: „De miért kell beszélünk most minderről? Oh! a mi életünk csak fél élet!, ahogy az *Ekkehardban* éneklük a szerzetesek és a lovagok. Helyzetünk paradox és olyan tevékenységeket követel tőlünk, amelyek azelőtt eszünkbe se jutottak volna. Nemegyszer még vissza is kell fognunk ízlésünket, fel kell függesztenünk kedvteléseinket, el kell fojtanunk az eleven belső energiát. Természetesen nem valami alacsonyabb rendű dolog kedvéért, az gyalázat lenne, valami magasabb rendű készletet vagy legalábbis ösztönöz erre: a szellemi közösség, ha megrendült, veszélybe került vagy szétszakadt.”¹⁹

Már említettem, hogy milyen volt Vincenz magatartása a számára menedéket nyújtó országot illetően, milyen lelkesedéssel tanulta a magyar nyelvet, mekkora érdeklődés volt benne a magyar nép iránt. Milyen szenvedéllyel vizsgálta e földet, vagyis a földrajzi-természeti környezetet, meg a műalkotásokat, irodalmi műveket, azaz – általánosabban fogalmazva – a magyar kultúra közegét. Természetesen e két terület, különösen Vincenz számára, igen közel állt egymáshoz, örök szimbiózisban éltek, áthatották, meghatározták egymást. Nemcsak a betűsorokkal tele könyvekből tudott olvasni, hanem – ezt már korábban megtanulta, de e képességét Magyarországon is tökéle-

tesítette – ki tudta betűzni „a láthatatlan írást” is: a természeti formákat, a táj jellegét stb. Képes volt észrevenni és szemléltetni az emberi lét anyagi feltételei és szellemi kultúrája közti mély kapcsolatot. A *Magyarország kapuja* és a *Hódmező* című esszé nagyszerű példája a kultúra pontosan ilyen felfogásának, és – ha szabad így fogalmaznom – a történelem mélyebb értelmezésének, az élelátásnak, amely előtt nem marad titok, hogy a történelem több dimenziójú, noha ezt a történészek gyakorta nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyják. A *Dialógusok a szovjetekkel* befejezésében Vincenz Adalbert Stifter osztrák költő véleményére hivatkozik, mely szerint „a zajos és látszólag nagy események, az államok, háborúk és forradalmak története mellett létezik a látszólag kis, ám kiterjedtebb és egyetemesebb történelem: az állami és területi szervezetekbe még nem tömörült tájegységek, jellegzetességek, települések története, a családok, minden ember története.”²⁰ Pontosan ezt a rejtélyes és mellőzött szférát vizsgálta régóta Vincenz nagy élelátással és fogékonysággal. E történelemszemlélet bizonyos aspektusait világosan megfogalmazta az *Annales*-kör; mégis azt mondhatjuk (történelemfelfogásának egyedisége mellett), új területeket és témákat fedezett fel ezen iskola történészeitől függetlenül.

Ez a történelemszemlélet Vincenz számára egyforma fontossággal ruházta fel minden nép, törzs, nemzetség, népcsoport történetét, mivel mindegyik gazdagítja a közös örökséget saját munkája gyümölcseivel, tanúságot tesznek világ- és emberképükről, a jó és a rossz sajátos felfogásáról, széperzékükről stb. Innen ered Vincenz szellemi alapállása: nyitott, mentes az előítéletektől, elveti a sztereotípiákat.

E szemlélettel közeledett *A magas poloninán* szerzője a magyar kultúrához is. Sok értéket fedezett fel benne, legkiválóbb alkotóit méltónak találta arra, hogy elhelyezze őket az egyetemes kultúra nagy képviselői sorában. Nevüket sok évvel a háború után készült írásaiban is emlegeti. A magyar kultúra emellett a más európai kultúráktól való látványos különbözőségével, mondhatnám, eredetiségével is elkápráztatta Vincenzet. „Ady költészetének mélységeiben”²¹ a „rejtelmes víz titokzatos, bódító párájú elemeit” érezte, megtalálta ezeket magában a magyar nyelvben, abban – mint Vincenz megfogalmazta – „az indoeurópai nyelvcsaládtól annyira eltérő nyelvi ércben.”²² A magyar irodalmat azonban (érjük be a kultúrának ezzel az egyetlen területével) nem elszigetelten fogta fel, épp ellenkezőleg – a más irodalmakkal való kapcsolataiban vizsgálta. E kapcsolatok bizonyos mértékig követelményei a régiók kultúrájaként felfogott európai kultúra fejlődésének, s e kapcsolatrendszer egyben vázolja is a fejlődés lehetőségeit. Egyik vázlatában így írt: „Európa összezugszorodott, és vannak, akik attól félnek, hogy tovább zsugorodik. Mégis, elvileg legalábbis vannak új lehetőségeink. Nevezetesen a *menekítés kényszere és a leltározás nagy feladata*. Hisz az európai kultúra túlterjedt Európán, és vannak már, bizonyára lesznek is olyan intelligens, előrelátó emberek, akik, hasonlóan az ősi Hellász relikviáit felfedező, minden szegletet átkutató régészekhez, felfedezik végül, hogy Európának szinte minden zuga tele van az ösztönös és differenciált művészet kincseivel.”²³ Ugyanez fennáll a „magas” kultúra esetében is, melynek a létezéshez és a fejlődéshez való alapvető joga „az otthon és a vándorlás, a regionalizmus és az univerzalizmus közti ingajarat”, az állandó igyekezet, hogy kilépjen önmagából, s ugyanakkor önmaga maradjon, nemesebbé váljék az idegen kultúrák éltető áramában, és hasonlóan gazdagító hatást gyakoroljon rájuk. Eleven kapcsolatokra van hát szükség, az értékek szabad áramlására. Ez az áramlás azonban a kultúra magasabb regisztereiben²⁴ még Magyarország és Lengyelország esetében is messze nem volt kielégítő. S nem az Európa e részének más kultúrái közt sem. Mindegyik Nyugat felé fordul, kölcsönös idegenkedéssel, esetenként lenézéssel figyelik egymást. „Az az

igazság – írta Vincenz –, hogy, ha lebecsüljük vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyjuk a szomszédainkat, különösen barátaink művelt nemzetét, és ugyanakkor az iránt érdeklődünk, ami távoli – nem mintha olyan nagyszerű volna, hanem azért, mert jegyzik a világpiacon –, akkor saját magunkat becsüljük le. Bizonyára rengeteg középszerű nyugati darab került színpadra Budapesten vagy Varsóban, de senkinek sem jutott eszébe, hogy Krasziński *Istentelen színjátékát* vagy Madách *Tragédiáját* bemutassa.”²⁵

A közép-európai társadalmak ilyen beállítottsága miatt ez a régió sohasem képes önálló kulturális egységet képezni, képtelen lesz partneri kapcsolatokba lépni Kelet és Nyugat kultúrájával, „idővel mindegyikük szükségszerűen másodlagossá, valamelyik nagy civilizáció kulturális provinciájává alacsonyodik. Ha viszont egymáshoz közelednek, megőrizhetik önálló arculatukat, és megerősödhetnek ebben az újfajta tájékozódásban.”²⁶ Az effajta együttműködés tendenciáját Vincenz a korai reneszánszban találta meg, ez azonban a történelmi események bonyolult, e nemzetek számára tragikus összjátéka miatt nem fejlődhetett ki kellőképpen, s idővel elhalt. Magyarországi tartózkodása idején Stanisław Vincenz ilyen reflexiókat formált Lengyelország és Magyarország, valamint más szomszédos nemzetek kultúrájáról, e kultúra fejlődéséhez szükséges feltételekről az erőteljes és eredeti közép-európai kultúra, s mi több, a közös, egyetemes kultúra nevében. Álláspontja e kérdésben alapvetően nem változott. Mindig példaként ragyogott előtte a szép és a jó – s ezt bizonyára kiegészítené azzal, hogy a sokféle alakban, kimeríthetetlen formai gazdagságban megjelenő szép és jó – platóni ideálja.

JEGYZETEK

1. Az általam előkészített könyv Gravenről, kapcsolatairól a magyarokkal és a lengyel emigrációval, amely a magyarországi gyűjteményekben található gazdag kéziratos anyag alapul, nemsokára kiadóra kerül.
2. S. Vincenz, *Dialogi z Sowietami*, London 1966, 14–15. l.
3. I. m. 30. l.
4. I. m. 39. l.
5. I. m. 40–41. l.
6. I. m. 29. l.
7. I. m. 183. l.
8. H. és T. Csorba, *Ziemia Wegierska azylem Polaków 1939–1945*, Warszawa 1985, 254. l.
9. I. m. 255. l.
10. *Dialogi z Sowietami*, i. m.
11. Vincenz leveleit a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményeiben a V. 4142/445. jelzet alatt található kéziratok alapján idézem. Az anyagot részben figyelembe vette E. Cygielska-Guttman „Polscy korespondenci Lajosa Áprilyego” c. cikkében, [in:] *Z dziejów polsko-węgierskich stosunków historycznych i literackich*, szerk. I. Csapláros és A. Sieroszewski, Warszawa 1979.
12. Vincenz erről „Norwid – poeta dantejski” c. tárcájában írt.
13. 1945. XII. 17-én kelt leveléből tudhatjuk meg.
14. 1943. XI. 15-i levelében írja.
15. Vö.: Csorba T., *Beszélgetés Julian Przybossal, a mai lengyel költészet legkiválóbb képviselőjével*, Új Idők, 1946., 424. l.
16. Vö.: H. és T. Csorba, i. m. 154. l.

17. S. Vincenz, Na wysokiej poloninie (válogatás), Budapest, 1941, I-II. 1.
18. Vö.: S. Vincenz, Po stronie dialogu, Warszawa, 1983, I. köt., 308. l., jegyzet.
19. S. Vincenz, O treści w poezji. Na marginesie rapsodii Leona Kaltenbergha Przemienienie, „Wiesci Polskie”, 1944. II. 9.
20. Dialogi z Sowietami, i. m. 318. l.
21. „Wiesci Polskie”, 1943. XII. 29.
22. Idézi S. Vincenz, Norwid – poeta dantejski, i. m. 131. l.
23. Az „O możliwościach rozpowszechnienia kultury i literatury polskiej” c. esszében, ld. S. Vincenz, Po stronie dialogu, i. m. 1. köt. 88–89. l.
24. Más volt a helyzet a kultúra alacsonyabb regisztereiben és a népi kultúra esetében, bár a kölcsönhatások mintegy öntudatlanul és tudat alatt működtek. Vö. Vincenz fejtegetéseivel e témáról „Ady po polsku (Uwagi i refleksje na tle przekładu Kazimierzy Itakowiczówny)” c. cikkével, „Wiesci Polskie”, 1944. III. 22.
25. S. Vincenz, Po stronie dialogu, i. m. 2. köt. 211. l.
26. I. m. 213. l.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

